

5. Талызина Н.Ф. Природа индивидуальных различий: опыт исследования близнецовым методом / Н.Ф.Талызина, С.В.Кривцова, Е.А.Мухаматулина. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1991. – 118 с.
6. Фридрих В. Близнецы. – Москва: Прогресс, 1985. – С. 15 – 207.
7. Zazzo R. The Twin Condition and the Couple Effects on Personality Development/ Acta Geneticae Med. Et. – Gemellol. – 1976.

The phenomenon of twinning situation as social and psychological determinants of personality development of twins in the period growing up is considered in the article.

Key words: genotype, environment, twins, twinning situation.

Отримано: 16.03.2010

УДК 37.013.77

І.М. Білецька

РЕФЛЕКСІЯ – ГОЛОВНИЙ ЧИННИК У САМОПРОЕКТУВАННІ ПРОФЕСІЙНОГО ЗРОСТАННЯ ФАХІВЦЯ

Професійний ріст викладача залежить від багатьох чинників. Одним із них є розвиненість його рефлексії професійної діяльності. Яку ж роль відіграє рефлексія в педагогічній діяльності, як її розвивати? Про це йтиме мова у даній статті.

Ключові слова: рефлексія, педагогічна діяльність, самооцінка.

Профессиональный рост преподавателя зависит от многих факторов. Одним из них есть развитие его рефлексии профессиональной деятельности. Какую роль играет рефлексия в педагогической деятельности, как её развивать? Об этом и пойдет речь в данной статье.

Ключевые слова: рефлексия, педагогическая деятельность, самооценка.

В умовах глибоких і динамічних змін у способі існування сучасного людства, зокрема зростання глобалізаційних процесів, та пов'язаний з ним перехід до застосування у всіх сферах життя нових науково-інформаційних технологій відбувається зміна самої парадигми людського процесу, коли його сутністю, основним виміром і водночас основним чинником стає розвиток особистості, власне людський розвиток. Сьогодні стає все більш нагальною також необхідність особливого характеру нинішньої ситуації в системі освіти як перелому двох педагогічних епох (переходу від маніпулятивної педагогіки до педагогіки співробітництва, партнерства, взаєморозвитку і співтворчості, від старої авторитарної системи освіти до особистісно зорієнтованої).

Процеси модернізації української вищої освіти на шляху інтеграції до Європейського освітнього простору по-новому ставлять також питання щодо ролі та критеріїв професійної педагогічної майстерності викладача. Досить високими є вимоги до кадрового забезпечення вишів при ліцензуванні та державній акредитації спеціальностей.

Ці обставини об'єктивно зумовлюють зростання вимог до всієї системи освіти, всіх її рівнів, у тому числі вищої школи і зокрема до професійної діяльності викладача вищого навчального закладу. Адже саме від професіоналізму фахівців тієї чи іншої галузі освіти залежить рівень підготовки висококваліфікованих спеціалістів для країни.

Професійний ріст викладача залежить від багатьох чинників. Одним із них є розвиненість його рефлексії педагогічної діяльності.

Термін “рефлексія” у вітчизняній літературі вперше почав використовуватися в 30-40-х роках минулого століття. Аналізуючи різні підходи до проблеми, слід відмітити наявність двох традицій у трактуванні рефлексивних процесів:

- рефлексивний аналіз власного знання і діяльності.
- рефлексія як розуміння смислу міжособистісного відношення.

В зв'язку з цим виділяються наступні рефлексивні процеси: саморозуміння і розуміння іншого, самоінтерпретація і інтерпретація іншого [5].

У психолого-педагогічній літературі поняття “педагогічна рефлексія» трактується як вміння педагога аналізувати та адекватно оцінювати свою педагогічну діяльність, що призводить до підвищення ефективності, оптимізації стилю діяльності, а також особистісного росту, самовираження і самореалізації в ній [8, с. 7].

Якщо раніше рефлексія розглядалася як пояснювальний принцип функціонування психічних процесів чи трактувалася в якості категоріального засобу для обґрунтування теоретичних

концепцій психічного розвитку (Б.Г.Ананьєв, Л.С.Виготський, О.М.Леонтьєв, С.О.Рубінштейн та ін.), то тепер виступає предметом теоретичного та експериментального вивчення.

Проблемами дослідження психології рефлексії займалися С.Ю.Степанов, І.Н.Семьонова, принципами рефлексивної психології педагогічної майстерності – Г.Ф.Похмелкіна, Т.Ю.Колошина, Т.В.Фролова, рефлексивну діагностику в системі освіти вивчали Є.П.Варламова, С.Ю. Степанов.

Різні психологічні і соціально-психологічні аспекти рефлексії досліджувалися М.Й.Боришевським, В.В.Давидовим, С.Д.Максименком, М.І.Найдьоновим, Л.А.Найдьоновою, О.Б.Старовойтенко, С.Ю.Степановим, Р.П.Щедровицьким та іншими.

Одним із напрямів прикладних розробок проблематики рефлексії є сфера професійної підготовки спеціалістів. Зокрема, українські науковці розробляють проблеми професійної рефлексії психолога-практика (Н.І.Пов'якель), рефлексії професійного становлення в юнацькому віці М.Варбан. Існують дослідження, які певним чином торкаються розвитку педагогічної рефлексії (Яблонська Т.М.), проте не вичерпують усіх питань цієї галузі та подальшої розробки і вдосконалення.

Мета статті: з'ясувати сутність педагогічної рефлексії та теоретично визначити роль та соціально-психологічні умови формування рефлексії професійної діяльності.

За твердженням багатьох дослідників, рефлексія як принцип людського мислення (важливий його механізм) носить у певному сенсі універсальний характер, виступає головним досягненням цивілізації.

Аналізуючи різні підходи до проблеми рефлексії, необхідно відмітити наявність двох традицій в трактуванні рефлексивних процесів:

1. Рефлексивний аналіз власної свідомості і діяльності суб'єктом (індивідуальним або колективним, соціальним) – рефлексія першого ряду, так звана авторефлексія.

Тут необхідно звернути увагу на одну суттєву ознаку в розрізненні самооцінки і авторефлексії. В будь-якій діяльності самооцінка і рефлексія відрізняються тим, що відносяться до різних сторін:

- самооцінка – до змін об'єкта в результаті дій суб'єкта діяльності.
- рефлексія – до усвідомлення, оцінки змін в суб'єкті – який досвід він виніс в результаті дій, чому навчився, що усвідомив і т.д.

Але в навчальній діяльності немає об'єкта – результати учіння знаходяться в самому суб'єкті, змінюючи сам суб'єкт. Тому в

навчальній діяльності самооцінка і рефлексія (авторефлексія) суттєво зближуються.

2. Рефлексія як розуміння міжособистісного (міжсуб'єктного) спілкування: як розуміння одним суб'єктом іншого, а також розуміння того, як інший суб'єкт, інші люди знають і розуміють “рефлексуючого”, його особистісні особливості, емоційні реакції і когнітивні (пізнавальні) уявлення – рефлексія другого ряду [3; 5].

Навчитися рефлексії – це приблизно те ж саме, що навчитися усвідомлювати власну діяльність. І навчитися цьому не надто важко. На першому етапі це означає ставити дуже прості запитання: „Що я роблю (робила)? Як я це роблю (робила)? Чому я дію (діяла) в цьому випадку так, а не інакше – і відповідати на них.

Тут діє два механізми – зупинка і фіксація.

Зупинка: необхідно зупинити потік діяльності і якби вийти за її межі. Це не завжди просто – звільнити декілька вільних хвилин серед робочого дня і трішки більше – ввечері. А інколи приходиться виходити свідомості за межі діяльності, не зупиняючи її (ситуація поточної рефлексії). Ви проводите заняття, все „як завжди”, і раптом ви бачите, що якість студенти зайняті чимось своїм.

У вас наступає “роздвоєння свідомості”: ви продовжуєте вести заняття і одночасно задаєте собі питання: „Що сталося? Можливо моє мовлення занадто монотонне? (Це вже фіксація на діяльності) Що застосувати? Зробити зауваження? Чи змінити темп мовлення? Або свідомо допустити помилку, щоб привернути всіх увагу?”

Приблизно так і працює наша рефлексія [6].

Дослідження, які були проведені в педагогічній психології Н.В.Кузьміною і М.К.Тутушкіною [7], дозволили виділити основні компоненти в діяльності викладача:

1. Конструктивна діяльність зв'язана з відбором, умінням будувати навчально-виховний матеріал і проектувати розвиток індивідуальності студента.

2. Організаційна діяльність включає організацію: своєї поведінки (педагогічна дія в реальних умовах діяльності) на заняттях і поза заняттям; зворотного зв'язку зі студентами (вміння, знання, інтерес); діяльності студентів, їх дій і вчинків.

3. Комунікативна діяльність – це спільна діяльність педагога і студента, побудова міжособистісних взаємодій (сприйняття і розуміння людьми один одного) і відношень у процесі педагогічної діяльності, процес педагогічного спілкування.

4. Рефлексивна діяльність – вміння педагога аналізувати і адекватно оцінювати свою педагогічну діяльність, розвивати самосвідомість, яка проявляється в самопізнанні, самооцінці і

саморегулюванні поведінки; устремління до особистісного розвитку, самовираження і саморегуляції.

Основні труднощі і проблеми, які найчастіше зустрічаються в педагогічній діяльності. Ось головні із них:

- невміння аналізувати всі компоненти своєї педагогічної діяльності і себе як особистість і індивідуальність;
- недостатнє розуміння індивідуально-психологічних особливостей студентів і невміння їх враховувати;
- невміння побудувати процес спілкування зі студентами та колегами;
- невміння управляти своїм психічним станом і переборювати психологічні бар'єри.

Рефлексивні процеси пронизують всю професійну діяльність педагога. Вони проявляються:

- у процесі проектування діяльності студентів;
- у процесі практичної взаємодії педагога зі студентами;
- у процесі самоаналізу і самооцінки викладачем вузу власної діяльності.

Предметна область професійної рефлексії педагога включає, на думку Є.В. Чорного [9]:

- по-перше, усвідомлення і розуміння всієї структури системи власних відношень і взаємовідношень зі всіма суб'єктами навчально – виховного процесу: зі студентами і їх батьками, з колегами і адміністрацією, відношення до предмета, який викладаєш і до системи освіти взагалі;
- по-друге, усвідомлення особливостей взаємовідношень всіх суб'єктів навчально – виховного процесу всередині навчального закладу як системи;
- по-третє – усвідомлення ступеня своєї професійної компетентності, включаючи рівень знань, а також комунікативних, методичних і загально – педагогічних знань, умінь.

Загалом професійна рефлексія є психологічним механізмом, за допомогою якого педагог постійно визначає ступінь розбіжностей між власним уявленням про ефективного і успішного викладача взагалі (ідеальний образ викладача), уявлення про себе як про педагога (ідеальний образ Я – ідеального педагога) і реальним рівнем успішності і ефективності (Я – реальне викладача).

Професійна рефлексія – це виведення на когнітивний рівень, об'єктивація суб'єктивних переживань, які зв'язані з професійною діяльністю. Адекватне, наскільки це можливо, усвідомлення ступеня і характеру розрізень між ідеальними образами і реальною ситуацією "Я в професії" є постійно діючим стимулом до досконалості,

особистісного і професійного росту викладача і в цьому бачиться значення професійної рефлексії.

Професійно-педагогічна свідомість виконує складну регуляторну функцію: вона структурує навколо особистісного „ядра” все різноманіття способів навчальної, методичної, виховної, наукової, суспільно- педагогічної діяльності.

Різноманіття видів діяльності викладача вищої школи стимулює розвиток його індивідуальності. Кожен викладач актуалізує лише ту частину професійної діяльності і ті педагогічні цінності, які є для нього життєво і професійно необхідними. Індивідуалізований професійно – педагогічний досвід і пов'язані з ним переживання, переконання, професійні зв'язки і відношення складають його професійне „Я”.

Професійна свідомість направлена на аналіз різних сторін Я особистості викладача, його професійної діяльності і покликана визначати межі і перспективи особистісного смислу, тобто внутрішнє мотивування значення для суб'єкта тієї чи іншої дії, вчинку. Представляючи собою систему найбільш складних суджень, знань про діяльність, про себе, про інших у суспільстві, педагогічна свідомість є водночас результатом виключно індивідуального досвіду, особливим механізмом професійного становлення особистості викладача.

Важливою передумовою творчої діяльності слугує здатність виділяти своє Я – професійне від оточуючої педагогічної діяльності, протиставляти себе як суб'єкта об'єктам свого впливу і рефлексувати з приводу своїх дій, слів і думок. Професійна самосвідомість, з одного боку, забезпечує психологічний самоконтроль особистості, підтримуючи таким чином чіткість і напруженість інтелекту педагога, з іншого – сприяє соціальній детермінованості творчої педагогічної діяльності. В протилежному випадку суб'єкт творчості співставляє свої цілі, установки засоби з нормами і цінностями своєї соціальної групи, суспільства в цілому, які були присвоєні йому і завдяки яким він став творчою особистістю. Самосвідомість викладача не тільки сприяє формуванню інтегративного образу Я – професіонала, але і впливає на рішення індивідуальних професійних проблем, які зв'язані з реалізацією його творчих здібностей.

Ознаки зрілості професійної рефлексії:

- 1) усвідомлення викладачем невідповідності (протириччя) між реальним і бажаним станом справ;
- 2) об'єм і ступінь диференційованості знань викладачем своїх досягнень і недоліків роботи;
- 3) усвідомлення труднощів у педагогічній роботі;

4) ступінь відповідності (адекватності) оцінки і самооцінки різних сторін професійно-педагогічної діяльності [4].

Стратегічним напрямком експериментальної роботи є вивчення змістовних і оцінних аспектів системи уявлень викладачів про самих себе як професіоналів у різноманітних професійно значущих позиціях, виділених при дослідженні розвитку професійної рефлексії. В зв'язку з цим виділені наступні задачі: акцентування уваги молодих викладачів на розвиток блоку важливих професійно значущих особистісних якостей; формування у викладачів у процесі підготовки і професійного удосконалення навиків управління, набуття навиків управлінських дій у нестандартних ситуаціях взаємодії, установка до взаємодії; розвиток установки викладачів на особистісне самовдосконалення шляхом пізнання своїх можливостей і правильної самооцінки досягнутої педагогічної майстерності. Відмітимо, що реалізація поставлених задач неможлива без розвитку рефлексивності соціально-професійного мислення викладачів [2,3].

Викладач повинен постійно слідкувати за собою, перевіряти правильність своїх дій, коректувати їх. Збільшення уваги до особистості студента та інших людей, яке складає найближче професійне оточення викладача, вимагає від педагога вміння ставати на позицію іншої людини і аналізувати свою особистість, свої дії з точки зору значимості інших, що суттєво впливає на процес самовиховання особистості викладача і регуляцію його педагогічної діяльності. Рефлексивні процеси в діяльності викладача проявляють себе як спробу зрозуміти і цілеспрямовано регулювати думки і вчинки студентів; як процес проектування діяльності студентів; як самопізнання і самовдосконалення, і нарешті як стимуляція інтелектуальної діяльності самих студентів. Такий підхід сприяє викорененню шаблонів у педагогічній діяльності, передбачає багатозначність і варіативність рішень. Це можливо при наявності у викладача рефлексії [1,2].

В структурі професійно-педагогічних задач були виділені аналітико-рефлексивні задачі [7, с.7]:

- розвиток рефлексивних і емпатійних здібностей;
- розвиток професійного образу «Я»;
- розвиток потреби в особистісному і професійному самовдосконаленні;
- створення інформаційно-суб'єктного поля;
- актуалізація педагогічної рефлексії;
- розвиток здатності до самопроектування життєвого і професійного шляху;

– формування потреби в самоаналізі і корекції професійних і життєвих досягнень.

Для вирішення поставлених задач потрібні активні форми навчання. Слід зазначити, що ідея розробки професійно-орієнтованих видів тренінгу все частіше привертає увагу психологів. Скажімо, основні засади таких видів тренінгу описані С.І. Макшаповим, який вважає, що тренінг може розглядатися як багатофункціональний метод психологічного впливу на людину з метою навчання, розвитку професійно-необхідних якостей, особистісних характеристик.

Тренінг педагогічної рефлексії може розглядатися як інтегрований вид, що становить єдність:

1) перцептивного тренінгу, спрямованого на підвищення адекватності та гнучкості сприйняття образів професійних об'єктів, операцій та алгоритмів, себе самого, інших людей;

2) Інтелектуального тренінгу, що сприяє формуванню навичок здійснення мислительних операцій з образами професійних об'єктів;

3) Тренінгу спеціальних вмінь.

В якості основи, на якій відбувається цілеспрямоване формування особистісно-цінного відношення до викладацької діяльності і самовдосконалення педагога, правомірно розглядати мотиваційний компонент, який направлений на рефлексивні дії. Він набуває домінуючого значення, оскільки слугує пробудженню рефлексивних дій, наділяє їх особистісно-сисловою спрямованістю, потребою в самопізнанні, в самооцінці, в адекватному розумінні почуттів і думок студентів, у пошуку ефективних шляхів і способів самореалізації в навчально-виховному процесі.

В розвитку мотиваційного компоненту важливу роль відіграє облік діалектичного зв'язку і взаємообумовленості «мотиву» і «смислу». Вони прослідковуються від природнього прояву інтересу до приваблюючих для викладача сторін професійної рефлексії, до вираження особистісно-смиислового відношення, в якому конкретизуються як професійні, так і особистісні потреби викладача.

Змістовий компонент підготовки викладача на основі педагогічної рефлексії спрямований на формування у нього знань і уявлень про сутність і функції професійної рефлексії, її ролі у пізнанні і перетворенні навчально-виховного процесу, знань і уявлень про логіко-змістовні і функціональні особливості самопізнання і самовдосконалення.

Особливе значення для педагогічної практики має операційний компонент. Важливою умовою успішної реалізації даного компонента

педагогічної підготовки викладача є: спрямованість його діяльності на творчу самореалізацію себе як особистості; взаємозв'язок професійного, педагогічного мислення і практичної діяльності; спрямованість на формування його готовності до професійно-особистісної рефлексії на практиці. В педагогічному забезпеченні операційного компонента викладачу важливо бути готовим до внесення необхідних уточнень у зміст і форму занять залежно від особистісно-духовних і професійних потреб студентів.

Отже, для розвитку рефлексії потрібні такі умови:

- а) вербальний і невербальний зворотній зв'язок (оцінка оточуючих);
- б) порівняння себе з іншими;
- в) самоспостереження за своїми думками, почуттями, вчинками (того, що відбувалося) для подальшого управління самим собою;
- г) зіставлення свого "Я-сьогоднішнє" з "Я-вчорашнім".

Список використаних джерел

1. Алексеев Н. Проектирование и рефлексивное мышление // Развитие личности. – №2. – 2002. – С. 85-103.
2. Васильковская С.В. Психологические условия формирования профессионального самопознания будущего учителя: Автореф. дис... канд. психол. наук. – 17 с.
3. Вязникова Л.Ф. Рефлексия и переживания как единый психологический механизм изменения профессионального сознания руководителей системы образования в процессе их профессиональной подготовки // Мир психологии. – 2002. – №4. – С 209-215.
4. Коржуев А.В., Попков В.А., Рязанова Е.Л. Рефлексия и критическое мышление в контексте задач высшего образования // Педагогика. – №1. – 2002. – С.18-22.
5. Ерохина Т.А. Ретроспекция научного знания в контексте формирования у студентов умений рефлексии // Педагогические науки. – №4. – 2008. – С.22-26.
6. Сергеев И.С. Основы педагогической деятельности: Учебное пособие. – СПб.: Питер, 2004. – 316 с.
7. Слостенин В.А. Деятельностное содержание профессионально-личностного развития педагога // Педагогическое образование и наука. – №4. – 2006. – С.4-8.
8. Практическая психология для преподавателей. – М.: Информационно-издательский дом «Филинь», 1997.
9. Чёрный Е.В. Иницирование профессиональной рефлексии

у педагогов // Практична психологія та соціальна робота. – №3. – 2002. – С. 1-4.

Professional growth of teacher depends on many factors. One of them there is developed of his reflection of professional activity. What part is acted by a reflection in pedagogical activity? About it speech will go in this article.

Key words: self-examination, self-consciousness.

Отримано: 17.03.2010

УДК 159.923:[378.147:37.013.42]

Н.О.Бочаріна

Дослідження особливостей прояву гуманістичної спрямованості у майбутніх соціальних педагогів

Стаття присвячена розгляду особливостей процесу формування майбутнього соціального педагога та знаходження особливостей прояву гуманістичної спрямованості.

Ключові слова: гуманістична спрямованість, процес формування соціального педагога.

Стаття посвящена рассмотрению особенностей процесса формирования будущего социального педагога и нахождение особенностей проявления гуманистической направленности.

Ключові слова: гуманистическая направленность, процесс формирования социального педагога.

Формування гуманістичної спрямованості майбутнього соціального педагога можливо за умов, коли він сам проявляє самостійність у своїй професійній діяльності. Формування гуманістичної спрямованості майбутнього соціального педагога має важливе значення не тільки для вільної орієнтації в різноманітності явищ соціуму, в тому числі й професійно значущих, але й для того, щоб майбутній соціальний педагог зміг у подальшому перетворювати